

Antoni Martí Monterde

Un somni europeu

Història intel·lectual
de la Literatura Comparada

PUV

Un somni europeu
Història intel·lectual
de la Literatura Comparada
De la *Weltliteratur* a la Literatura Comparada

Assaig 29

Un somni europeu

Història intel·lectual
de la Literatura Comparada

De la *Weltliteratur* a la Literatura Comparada

Antoni Martí Monterde

Universitat de València

La investigació necessària per a la realització d'aquest llibre ha comptat amb una ajut per estades de recerca internacionals del Ministerio de Educación y Ciencia, dins del «Programa José Castillejo 2007»; aquesta estada s'ha desenvolupat a París, durant el curs 2007-2008, a la Université Paris 8, UFR 5: «Langues, sociétés et cultures étrangères», dins del grup d'investigació «Traverses. Equipe international sur les interférences des codes de création».

© Antoni Martí Monterde, 2011

© D'aquesta edició: Universitat de València, 2011

Publicacions de la Universitat de València

Arts Gràfiques, 13 – 46010 València

Disseny de la col·lecció i maquetació: Inmaculada Mesa

Il·lustració de la coberta: Johann Heinrich Wilhelm Tischbein, *Goethe a Campagna*,
(1786-1787), fragment

ISBN: 978-84-370-8894-5

Índex

Introducció: Cap a una història intel·lectual de la Literatura Comparada en Europa ...	9
1. Qüestió de principis.....	9
2. Una paradoxa inicial	25

Primera part

De la *Weltliteratur* a la Literatura Comparada

I. Goethe en 1827: la invenció de la <i>Weltliteratur</i>	41
1. Un nou marc per a la identitat i l'alteritat	41
2. Madame de Staël: a la recerca del comparatisme.....	62
3. Heroisme de la <i>Weltliteratur</i>	94
Literatura per a un món en transformació	94
Thomas Carlyle o l'epistolaritat	102
La tasca dels traductors.....	107
4. El llenguatge de la <i>Weltliteratur</i> . Goethe, lector de <i>Le Globe</i>	113
La importància de les revistes	113
<i>Le Globe</i> i la <i>Weltliteratur</i>	124
Els límits de <i>Le Globe</i>	150
Una invenció global.....	162
5. La idea de nació en la <i>Weltliteratur</i>	181
6. Necessitat de la <i>Weltliteratur</i>	212
<i>Weltliteratur</i> , cosmopolitisme, humanitat	212
Silenci de la <i>Weltliteratur</i>	229

II. Cap a la Literatura Comparada.....	238
1. Història natural i naturalesa històrica d'un nom	238
2. Presència i absència de Goethe: de <i>Le Globe</i> als <i>Deux mondes</i>	248
Abel-François Villemain	250
Jean-Jacques Ampère.....	256
Philarète Euphemon Chasles.....	261
Edgar Quinet a Lió.....	266
Sainte-Beuve, una biografia per al comparatisme.....	278
3. Comparativisme.....	293

Segona part

La invenció de la Literatura Comparada

I. Temptatives comparatistes	309
1. Hugo von Meltzl i Max Koch cara a cara.....	309
2. Perspectiva des de Suïssa.....	326
II. Joseph Texte: la Literatura Comparada com a voluntat europeïsta.....	336
1. Joseph Texte a Lió	336
2. Ferdinand Brunetière, uns subratllats de Texte.....	345
3. La recepció de Joseph Texte	353
4. França i el nou cosmopolitisme	386
5. Metodologia comparatista: entre història i política	404
III. 1900: punt d'arribada, punt de partida	412
1. El congrés de 1900.....	412
Un espai buit	412
Brunetière, literatura europea i Literatura Comparada	415
Discrepàncies imperceptibles, diferències perceptibles.....	424
2. Fernand Baldensperger a Lió	427
Cloenda. El camp comparatista	437

Introducció

Cap a una història intel·lectual de la Literatura Comparada en Europa

1. Qüestió de principis

Escriure una història de la Literatura Comparada, a començament del segle XXI, constitueix un repte interesantíssim, però també una empresa plena de paranys. La possibilitat de recolzar-se en perspectives generals o parcials ja existents resulta tan indefugible com problemàtica, perquè cadascuna de les descripcions del procés pel qual sorgeix i es consolida la Literatura Comparada en l'àmbit de les Humanitats forma part d'aquest mateix procés; i també perquè, d'altra banda, aquestes descripcions parteixen ben sovint d'una densa trama de llocs comuns, de sobreentesos històrics i de valors esmentats, al·ludits o reivindicats de manera recurrent que, des d'intencions sovint ben lloables, han anat construint un relat o un marc força estable però també molt rígid i enganyosament coherent per als discursos sobre la història del comparatisme. Sense negar el seu valor, i menys encara la seva utilitat, la major part de la bibliografia adduïble, tant sobre la història com sobre la definició i metodologia de Literatura Comparada, però també sobre els seus precedents, exigeix ser reinterpretada, en virtut de tot allò que, aparentment, no li esqueia d'ocupar-se. Així, les pàgines que segueixen es caracteritzen per un doble moviment: una investigació històrica i una interrogació crítica.

El resultat d'aquesta doble reflexió serà una Història intel·lectual de la Literatura Comparada, des dels seus orígens i precedents en el tombant del segle XVIII al XIX fins la veritable institucionalització del seu camp, el camp comparatista, en la darrera dècada del segle XIX. Cent anys de comparatisme i de pre-comparatisme en els quals es troba l'origen de l'època del seu màxim desplegament, el segle XX, el moment de la seva definitiva –i problemàtica– delimitació i desenvolupament, al qual caldrà dedicar un altre llibre. La necessitat d'ocupar-se en profunditat dels fets que abasten de 1800 a 1900 resulta evident, atès que la primera institucionalització, les primeres definicions i les primeres propostes metodològiques del comparatisme s'estableixen en relació amb la Història de la Literatura i la Crítica literària sorgida aleshores; però no és tan evident que aquesta relació hagi estat explicada a la llum de la història filosòfica, intel·lectual

i política d'aquell període, fundacional de tants aspectes de la realitat europea encara vigents avui, especialment aquells que constitueixen el llegat –permanent en el comparatisme– de la idea goethiana de *Weltliteratur*.¹ En el pas de la *Weltliteratur* goethiana a la Literatura Comparada, entre les definicions i metodologies, d'una banda, i els ideals i els valors de l'altra, hi ha un espai estrany i desconcertant en què calen indagacions que permetin aclarir com és es que els primers van acabar allunyant-se tant dels segons, fins fer-los oblidadissos, gairebé com la literatura mateixa.

Sobre els orígens de la Literatura Comparada, tant en els seus precedents i precursors –més intuïtius que sistemàtics– a final del segle XVIII i en la primera meitat del segle XIX, com en les seves primeres configuracions acadèmiques a final del mateix segle i començament del XX, planen el que Claudio Guillén va caracteritzar com a «ideals romàntics»,² decisius també aleshores en la mateixa definició dels estudis literaris com a Història de la Literatura o, fins i tot, senzillament com a Filologia. D'aquells ideals romàntics sorgeix la idea de nacionalisme, de cosmopolitisme i d'internacionalisme que sustentarà les primeres definicions de Literatura Comparada, després més aviat de la seva primera praxi que no pas d'una conceptualització específica sobre el que havia de ser la seva intenció crítica. Però cal remarcar que en les seves primeres propostes metodològiques i definicions, tot el que implica ser contemporànies de la consolidació de la idea moderna d'Estat-nació es veu reforçat pel paradigma científic i crític en vigor i pels esdeveniments històrics, entre els quals cal destacar la manera de relacionar-se, després del sorgiment del Romanticisme, amb els ideals de la Il·lustració.

En una hipòtesi tan fantàstica i divertida com raonable, Eric Hobsbawm³ proposava imaginar-se la cara que posaria un historiador extraterrestre, intergalàctic, que arribés al nostre món després d'una guerra nuclear –recordem que es tracta d'una hipòtesi plantejada durant els anys vuitanta del segle passat, quan encara aquesta amenaça comuna era més que versemblant, real. Aquest hipotètic historiador trobaria les fonts adients, per exemple les biblioteques i els arxius, que s'haurien conservat *gràcies* a les *subtils* formes de destrucció que havia desenvolupat la carrera armamentística de la segona meitat del segle XX, capaç d'anihilar les formes de vida però deixar intactes les construccions, els objectes i tot allò inanimat, com ara els responsables de tal apocalipsi. Segons el professor de la Universitat de Londres, després de les seves recerques, aquest historiador arribaria a la conclusió que els darrers dos segles de la història humana del planeta terra resulten del

1. Com és tradicional, empremem el neologisme alemany fundat per Goethe; sobre les seves possibilitats de traducció caldrà reflexionar més endavant, però deixant clar ja des d'aquest moment que, en la seva impossibilitat de traducció plenament satisfactòria, en el seu funcionament i evocació de múltiples matisos, aquest terme ja remet a un concepte clau de la història de les idees que no es pot confondre amb «literatura universal» o «literatura mundial», tot i que de vegades s'ha traduït així, a diverses llengües, i en citar altres autors serà respectat cada criteri. En realitat, la història del concepte està travessada tant per les seves definicions successives, i per les tensions entre aquestes definicions al seu torn travessades per la història de les seves necessitats, com per les seves possibilitats de traducció a altres llengües segons cada època i la definició que en cada temps li ha estat donada.

2. Claudio Guillén, *Entre lo uno y lo diverso*, Barcelona, Crítica, 1985, pp. 38-48.

3. Eric Hobsbawm, *Naciones y nacionalismo desde 1780* [*Nations and Nationalism since 1780. Programme, myth, reality* (1990)], trad. cast. de Jordi Beltrán, Barcelona, Crítica, 1991 (2000), pp. 9 i ss.

tot incomprensibles si no s'entén abans un terme que expressa alguna cosa que semblava important en els afers humans, però de documentació i definició inconcreta: el terme «nació» i el vocabulari que se'n deriva. (Tota una altra pregunta a fer-se, o a fer directament a aquest historiador britànic, seria sobre l'autopercepció d'aquest historiador com a tal historiador, i si aquesta professió seria possible sense un posicionament inherent respecte al mateix terme «nació», que és gairebé tant com preguntar-se si seria factible la idea d'un historiador no humà). Amb la Literatura Comparada, i amb el seu antecedent més brillant i decisiu, la idea de *Weltliteratur*, el gran concepte que Goethe va fundar en els darrers anys de la seva vida, passa una cosa semblant: serien incomprensibles sense implicar una reflexió sobre com la història de la idea de nació i del nacionalisme hi ha jugat un paper fonamental, per més que programàticament s'adrecin en direcció contrària. Amb una peculiaritat: sense una afuada capacitat de llegir entre línies i per rebuscar més enllà de les referències més citades, a un historiador del comparatisme li resultaria ben difícil detectar aquesta necessitat de pensar el paper que la idea de nació hi ha jugat des dels seus orígens, ja que la Literatura Comparada, com també la *Weltliteratur* i les seves diferents revisions, ha tendit gairebé sempre a reflexionar sobre els seus propòsits, fins i tot de vegades en termes utòpics, però irrenunciabls, mentre quedaven sobreenteses, es feien fonedisses, si no tàcites, certes premisses que es donaven per superades, però que tendeixen a romandre de manera invisible malgrat la seva veritable importància en els processos de definició del comparatisme. Resultava tan fascinant i prometedor el futur de la Literatura Comparada, era tan necessari el seu ideal i l'esperit que l'animava era tan bell, que els dos segles, ja tres, que travessa la seva història, coincidint amb la configuració i desenvolupament de la mateixa –decimonònica– idea d'Història, i el relat que ella mateixa se'n feia, es podria concebre com una tradició inventada, per seguir en l'àmbit conceptual de Hobsbawm. Definim «tradició inventada», seguint el coeditor i inspirador de *The invention of tradition*, com a innovació disfressada de continuïtat i novetat disfressada d'antiguitat, que en el cas de la història de la Literatura Comparada implica tant el seu relat com, sobretot, els enunciats de les seves primeres definicions i propostes metodològiques. Així, si s'entén per «tradició inventada» una sèrie de pràctiques, normalment governades per unes regles acceptades explícitament o tàcitament, i un ritual de naturalesa simbòlica que intenta inculcar certs valors i normes de comportament per repetició, la qual cosa implica automàticament continuïtat amb el passat; si, quan és possible, s'intenta establir continuïtat amb un passat històric adient; si la peculiaritat de les tradicions «inventades» és que la continuïtat és en gran part fictícia, en tant que respostes a situacions noves que prenen la forma de referència a situacions velles, o que estableixen un passat propi mitjançant una repetició quasi obligatòria,⁴ la Literatura Comparada es trobaria atrapada en una doble invenció, que ateny tant als valors que invoca i representa com a la manera de concretar-los en una metodologia.

4. Eric Hobsbawm, «L'invent de les tradicions», intr. a Eric Hobsbawm, Terence Ranger, *L'invent de la tradició* [*The Invention of tradition* (1983)], trad. cat. de Mercè Coll i Alfonso i Hortènsia Curell i Gotor, Vic, Eumo, 1988, pp. 13-14.

Aquestes qüestions resulten força incòmodes a l'hora de presentar la història de la Literatura Comparada. Tan incòmodes com imprescindibles. Si atenem només als seus ideals, i, sobretot, al seu desenvolupament epistemològic i metodològic, podria semblar que la idea de nació i de nacionalisme només va estar present en els seus inicis com a necessitat i repte, com a causa però no com a origen, com a resposta a una situació donada, però percebuda com a aliena a la seva evolució, que es consolidava amb un metarelat conciliador, construint-se així la Literatura Comparada sobre la tradició inventada del seu universalisme inqüestionable, incondicional i apolític. Si, com va dir Ernest Renan en aquells anys, les nacions se sustenten sobre una bona dosi d'oblit, la construcció de la Literatura Comparada convertia així tots els comparatistes en una comunitat imaginària que compartia l'oblit del pes del nacionalisme i la política en els seus orígens i, sobretot, en la seva configuració i definició, i que no dubtava a escamotejar aquells episodis i textures que mostraven la seva paradoxal condició clarament nacionalista. Si el neologisme goethià sorgia de la fatiga de les guerres napoleòniques, si els *Discursos a la nació alemanya* (1808) de Fichte no s'entenen sense una reflexió sobre les invasions napoleòniques, si gran part del discurs de Renan que hem al·ludit, «Qu'est-ce qu'une nation?» (1882), només resulta comprensible a la llum de la derrota francesa de 1870 que comporta la pèrdua de Lorena i Alsàcia, la definició, institucionalització i desenvolupament acadèmic de la Literatura Comparada a Europa només és intel·ligible en relació amb tot plegat, ... i en relació a les dues guerres mundials. Però també cal aclarir que la història política d'Europa s'explica no només en virtut de les grans crisis, dels grans episodis bèl·lics, sinó també pels moments de distensió, i fins i tot d'enteniment, que encara registren tensió suficient, convertida en consciència de la historicitat de les relacions, com per a continuar articulant-les; i per no poques voluntats constructives a cada racó d'Europa, fins i tot també en l'eix franco-alemany.

En aquest sentit, no és necessari insistir en la importància decisiva del que representen respectivament França i Alemanya en els estudis literaris europeus des del segle XIX, especialment en el cas de la Literatura Comparada; la manera com s'estableixen relacions, dependències, reaccions i transposicions entre totes dues maneres d'entendre aquests estudis, dins d'un marc més ampli, explica una certa petrificació de les oposicions, com ha remarcat Michel Espagne, en virtut d'uns camps culturals paral·lels tancats, de la qual cosa es deriva que «les comparacions *stricto sensu* provoquen freqüentment efectes d'opacitat»,⁵ especialment si tenim en compte que aquesta posada en paral·lel té un aspecte desesperat només comparable al grau d'interdependència dels respectius models, l'alemany i el francès, que constitueix alhora la màxima evidència i la màxima dificultat d'una història total, comprensiva. Espagne, considera necessari abandonar les comparacions en favor de l'estudi de les transferències, trasllats, i transmissions, el que ell anomena *transferts culturels*, perquè al seu entendre cal reformar metodològicament el comparatisme amb una textura d'història cultural; i potser no li falta raó, si més no en aquest darrer aspecte. Però tampoc perspectiva quan assenyala, en nota, que

5. Michel Espagne, *Les Transferts culturels franco-allemands*, París, PUF, 1999, p. 44.

els treballs ja antics de comparatistes com Fernand Baldensperger, Edmond Egli i també de Claude Pichois, en concentrar-se en els innombrables vehicles i mediadors que asseguren els intercanvis entre França i Alemanya, han abandonat de fa temps el comparatisme estricte per aproximar-se a una recerca sobre les transmissions culturals. Solament un neguit d'acantonar-se en el espai estricte de la literatura els n'ha apartat encara.⁶

A banda de la consideració més que qüestionable de l'específica dedicació a l'estudi de la literatura, tal com ell mateix assenyala un dels problemes que té la Literatura Comparada és la posició de l'observador. Però —com és ben sabut, si més no des de la intervenció de René Wellek en el segon congrés internacional de l'Associació Internacional de Literatura Comparada de 1958 a Chapel Hill— no es possible, de cap manera, considerar que l'estudi de les relacions culturals desenvolupat per Fernand Baldensperger ajudi en res a superar aquesta dificultat; que Espagne ho faci, malgrat la coherència de tota la resta del seu plantejament —del qual cal remarcar l'absolut encert a considerar la vessant d'autoafirmació tan habitual en les pràctiques comparatístiques—, no és sinó la il·lustració del mateix fenomen que ell analitza quan planteja com a decisiu el paper del *tertium comparationis*, el principi conceptual extern a la relació que ha d'ordenar l'estudi comparatiu. En meditar sobre la Literatura Comparada, es tracta d'un doble *tertium comparationis*: d'una banda, tot reprenent l'anàlisi d'Espagne, caldria considerar complementari el que feia Louis Dumont sobre el pes de l'eix franco-alemany en la definició de cultura europea moderna:

Si, malgrat moltes contribucions notables, el problema continua present, hom veu clarament des del cantó francès que això es deu a la dificultat que cadascú té per sortir de la seva pròpia variant nacional i per deixar d'identificar-la implícitament o inconscientment amb l'única vertadera, o amb la mateixa ideologia moderna, a fi i efecte de considerar-la com a equivalent de la variant estrangera. Dit d'una altra manera, ha mancat un distanciament o un punt de recolzament fora del sistema, o també una «posada en perspectiva» de la ideologia moderna.⁷

Dit d'una altra manera, atesa la història de la Literatura Comparada —i la història de la història de la Literatura Comparada—, potser ha arribat el moment de cometre una excentricitat, i considerar les aportacions a realitzar des d'una altra perspectiva, no tan marcada per un model binari que tantes coses posava en joc en cada moment i en cada definició. Des d'aquesta perspectiva, la mateixa història de la Literatura Comparada potser aquest *tertium comparationis* exigent, rigorós, desafiant, que parteixi de l'avantatge de mirar-se amb una certa distància el conflicte de perspectives entre França i Alemanya, que va marcar tan profundament els orígens de la Literatura Comparada i la represa de la *Weltliteratur*. I val a dir que tot plegat ha de fer-se sense esborrar la pròpia perspectiva, temptació fal·laç, sinó evitant que aquesta esdevingui la prioritat constructiva, i fent-ne el principal avantatge: no són pocs els treballs d'història de la Literatura Comparada

6. *Ibid.*, p. 49n.

7. Louis Dumont, *Ensayos sobre el individualismo* [*Essais sur l'individualisme. Une perspective philosophique sur l'idéologie moderne*, París, Seuil, 1983], trad. cast. de Rafael Tusón Calatayud, Madrid, Alianza, 1987, p. 126.

que, respecte a l'eix franco-alemany, han realitzat aportacions molt més importants del que des d'aquest eix sembla en disposició de reconèixer-se, precisament perquè no el comenten —i, per tant, no el reforcen— explícitament.⁸ I el mateix es pot dir d'una altra oposició que ja compta amb certa tradició: la que es pot establir entre *littérature comparée* i *comparative literature* en què es perden massa matisos.

De la mateixa manera, caldria interrogar-se sobre com i quan el terme *Weltliteratur* és traduït i introduït en les diferents literatures, quina relació té cada literatura amb aquest concepte partint del moment i la manera en què es tradueix per primer cop el text que el generalitza. La primera traducció de les *Gespräche mit Eckermann*, a partir de les editades en 1836, va ser a l'anglès, a càrrec de Margaret Fuller, en 1839: *Conversations with Goethe in the Last Years of his Life*; al francès, es tradueix parcialment en 1842, es tractava en realitat d'uns fragments que acompanyaven les seves màximes i reflexions; en 1862 apareix *Entretiens de Goethe et de Eckermann. Pensées sur la littérature, les moeurs et les arts*; l'any següent apareix una nova traducció, completa, feta per Émile Délerot però a iniciativa de Sainte-Beuve: *Conversations de Goethe pendant les dernières années de sa vie, 1822-1832, recueillies par Eckermann*; en els anys cinquanta del segle XX, Jaume Bofill i Ferro realitza la traducció castellana, *Conversaciones con Goethe* publicada en 1956,⁹ i simultàniament, d'amagat en plena dictadura franquista, fa una versió catalana: *Converses amb Eckermann en els darres anys de la seva vida*,¹⁰ que no es publica fins 1994. Malauradament, els avatars de la versió en català resulten força significatius com per a no constituir una de les principals preguntes que s'hauria de fer una història de la Literatura Comparada a Catalunya.

Només una seriosa reflexió prèvia sobre la influència de la idea de nació sobre la configuració de la Literatura Comparada permetrà enfocar comparatísticament de manera clara, precisa, la seva dimensió política. No es tracta de fer una relectura en clau

8. Els treballs de Dyonyz Ďurišin, des de Bratislava, repesos i desenvolupats a Itàlia pel cercle d'Armando Gnisci; les aportacions d'Hugo Dyerink, des d'Aquisgran; de Claudio Magris des de Trieste; els estudis de Carl Fehrman, des d'Escandinàvia; la revista *Neohelicon*, en l'eix Budapest-Amberes; la trajectòria del grup de la Universitat de Santiago de Compostel·la, amb noms com Fernando Cabo o Arturo Casas; els treballs de Joep Leerssen, des d'Àmsterdam; o de Luc Fraisse des d'Estrasbourg; cal tenir present també la Història comparada dels intel·lectuals impulsada fonamentalment per Michel Trebitsch, Marie-Christine Granjon, Christophe Charle i Josep Jurt.

9. Johann Peter Eckermann, *Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens*, Leipzig, Brockhaus, 1836 (1a i 2a parts), Magdeburg, Heinrichshofen, 1848 (3a part): [Johann Peter Eckermann], *Conversations with Goethe in the Lasts Years of his Life*, trad. angl. de S. M. Fuller, Boston, Hilliard Gray, 1839; J. W. von Goethe, *Maximes et Réflexions*, trad. fr. de S. Sklower, París i Leipzig, Brockhaus et Avenarius, Libraires-éditeurs, 1842; [Johann Peter Eckermann], *Entretiens de Goethe et d'Eckermann. Pensées sur la littérature, les mœurs et les arts*, trad. fr. de J.-N. Charles, París, Hetzel, 1862; [Johann Peter Eckermann], *Conversations de Goethe pendant les dernières années de sa vie. 1822-1832. Recueillies par Eckermann*, trad. fr. de Émile Délerot, intr. de Sainte-Beuve, París, Charpentier, 1863, 2 vols.; J. P. Eckermann *Conversaciones con Goethe*, trad. cast. de J. Bofill y Ferro (*sic*), Madrid, Iberia, 2 vols., 1956.

10. J. P. Eckermann, *Converses amb Goethe en els darrers anys de la seva vida*, trad. cat. de Jaume Bofill i Ferro, Barcelona, Columna (1994) 2000. Sobre la història d'aquesta traducció, és imprescindible atendre a les «precisions del curador», de Rafael M. Bofill, pp. XXIII-XVIII. Atesa la presència d'aquesta obra en tota l'argumentació, per evitar la reiteració de notes a peu de pàgina, sempre que es citi a partir d'aquesta edició es consignarà la pàgina corresponent, entre parèntesi, un cop tancada la citació. Pel que fa als dietaris, epistolaris o altres materials esparços de Goethe, a banda de les edicions i traduccions referides, en casos puntuals s'ha recorregut a l'edició en CD-Rom de les obres de Goethe, realitzada a partir de les anomenades *Sophien-Ausgabe* i *Weimarer Ausgabe*, Chadwyck-Healey, 1995.

nacional de la seva història, sinó de entendre la nació, i tot el seu camp semàntic, com a noció decisiva de la seva necessitat, i de la seva condició; comprendre i fer comprensible que la nació és una cruïlla entre el camp literari, el camp polític, el camp del poder, i el camp acadèmic, i interrogar els resultats d'aquest encreuament al llarg del temps que ha esmerçat la Literatura Comparada en definir-se, fins els nostres dies. Ens enfrontem, doncs, a una doble tasca que, en la seva complexitat, suposa un repte per a la mateixa definició de comparatisme: concebre'l no només com a internacional o supranacional, sinó també com a metanacional, en el sentit que Hugo Dyserinck apunta com a veritable dimensió de la supra o internacionalitat. Així, parlem del «punt de vista supranacional, que pot igualment qualificar-se de metanacional, i que és, en efecte, la condició *sine qua non*, del nostre treball».¹¹ Aquesta condició metanacional del comparatisme resulta determinant per tal de no defugir els conflictes que se'n derivin, tot començant –i en aquest punt rendibilitzaríem el concepte metanacional de Dyserinck per fer-lo gravitar al voltant d'un metacomparatisme– pels que li han donat la seva forma durant més d'un segle i que, pel que sembla, no deixaran de configurar-lo. Com continua argumentant Dyserinck, la Literatura Comparada

en un món marcat per diferències nacionals, ètniques, etc., s'ha proposat escometre els problemes que resulten precisament d'aquestes diferències. Per tant, escriure la història de les complicacions que han caracteritzat i que continuen caracteritzant aquesta experiència esdevé automàticament una contribució a la història i anàlisi del conflicte mateix entre, d'una banda, un cert pensament nacional que s'oposa a tota temptativa de relativitzar els seus drets d'existència i, d'altra banda, un pensament crític-racionalista que tracta la consciència nacional mateixa com a objecte de recerca, cosa que fa que aquest gènere d'anàlisi pugui obrir una via envers noves concepcions de la importància de conceptes com «nació», «poble», etc., com a tals conceptes.

En altres termes: alhora que esdevé ella mateixa un objecte de recerca, la nostra disciplina, que a través de l'estudi de fenòmens literaris, queda, en definitiva, centrada sobre els problemes de la coexistència i de la confrontació intel·lectual dels grups nacionals, lingüístics, etc., podrà contribuir al millor coneixement, i potser algun dia, a la solució d'alguns dels més importants problemes dels segles XIX i XX –i potser també del proper segle.¹²

Fer una contribució en aquest doble sentit és l'objectiu d'aquest llibre: sense renunciar als ideals que animen des de sempre el millor del comparatisme, però conscients que la qüestió no es podrà tractar com un tema comparatista, sinó com un conflicte en el qual el comparatisme no només intervé, sinó que n'ha format part i també l'ha constituït a ell mateix, també com una trama de relacions que no només s'expliquen per la seva conflictivitat. Les relacions entre nacions i el paper que hi jugui la literatura no pot ser un *tema* a tractar pel comparatisme, no és un problema que el comparatisme hagi de resoldre, sinó un conflicte comparatista, un conflicte inherent al comparatisme mateix,

11. Hugo Dyserinck, «Pour une histoire du comparatisme. Plaidoyer a l'occasion de la publication d'une nouvelle bibliographie internationale de littérature comparée», en Gerald Gillespie (ed.), *Littérature comparée/Littérature mondiale. Comparative Literature/World Literature. Actes du XIème Congrès de l'Association Internationale de Littérature Comparée, Paris, 1985*, París, Nova York, Frankfurt i Berna, Peter Lang, 1991, p. 69.

12. *Ibid.*, pp. 70-71.

perquè a més a més també és d'on li ve l'energia i la necessitat. Els problemes es tenen, en els conflictes s'està: aquest és un matís que, desvelat a dins mateix del comparatisme, requereix repensar la seva història, les seves definicions, les seves ambicions i necessitats; i aquesta interrogació és, a més a més, pertinentment comparatista, en tant que obligarà a una reflexió contrastada des de múltiples perspectives i pràctiques discursives: només comparativament podrà aclarir-se la història de la Literatura Comparada i realitzar al seu si noves propostes. Els problemes els tenim, la relació que s'hi pot establir és transitiva, mentre que en els conflictes estem, en la seva possibilitat de solució, no hi ha res que quedi fora del conflicte mateix, ni tan sols la seva esperança de solució. Molt encertadament, Armando Gnisci proposa un compromís que no dubtaríem a signar: «el comparatista es fica al mig per posar-hi pau, si és possible, allà on hi ha conflicte: la pau hermenèutica de l'escolta recíproca o del consell. I per ficar-hi guerra allà on hi ha una pau falsa: la guerra de la provocació ètica i crítica, del risc i de la mescla. Que porta a la pau».¹³ No és que la nostra proposta de definició de la Literatura Comparada quedi ocupada plenament per la tasca que ens proposem en aquesta recerca; de fet, pensem que només una part de la comparatística hauria d'ocupar-se d'aquesta mena de qüestions, de la mateixa manera que l'antiga percepció com a Història comparada de les literatures podria entendre's com una part de la Literatura Comparada; d'altra banda, afortunadament l'atenció a les seves textures teòriques i crítiques s'ha vist proporcionalment molt incrementada respecte a les relacions (nacionals o no) entre literatures en les seves múltiples dimensions. Però precisament perquè una de les línies de creixement més important de la Teoria de la Literatura i la Literatura Comparada ens els darrers anys ha estat la seva interrelació amb d'altres pràctiques discursives, com ara la filosofia, la història, la política, la sociologia i l'antropologia, a banda que sense aquestes interrelacions el darrer quart de segle tant en Teoria de la Literatura i la Literatura Comparada com en tots aquests altres camps d'estudi resultaria incompreensible, creiem que és imprescindible enfrontar aquesta tasca com un compromís amb la Teoria de la Literatura i la Literatura Comparada allà on podem resultar més honestament útils: en el lloc on aquestes interrelacions i aquests conflictes es creuen amb les possibilitats de la idea mateixa dels estudis literaris.

Tot i que aquesta línia de pensament abasta molt més enllà dels seus murs, la Universitat no pot ser aliena a les seves pròpies promeses, i el seu àmbit d'intervenció no pot limitar-se als passadissos dels Departaments, i menys encara en qüestions com aquestes, que precisament tenen en els ensenyaments universitaris la seva màxima expressió acadèmica, crítica i, per què no dir-ho, també política. La forma que van prendre al segle XX els estudis literaris a la Universitat espanyola o catalana —perquè aquestes qüestions

13. Armando Gnisci, «Bisogna de-colonizzare noialtri europei da noi stessi, ma non da soli, ovvero la letteratura comparata come disciplina della reciprocità», en Armando Gnisci, Sinopoli, Franca (eds.), *Letteratura comparata. Storia e testi*, Roma, Sovera, 1995, p. 211.

afecten per igual la una i l'altra, i fins i tot la manera com aquesta afectació és compartida n'és una conseqüència directa— es desprèn del doble procés que estudiaran les pàgines següents. Les filologies a l'Estat Espanyol, encapçalades per la Filologia Espanyola, s'han caracteritzat per un ancoratge en els postulats metodològics decimonònics que la Filologia catalana, tan rupturista en d'altres qüestions amb Espanya, no ha qüestionat, sinó que ha seguit fil per randa, en el fons gairebé com una manera de reprendre, en clau marxista, Milà i Fontanals. Aquest deu ser l'únic lloc de la galàxia filològica on encara no s'ha fet, tret de comptades excepcions particulars, cap debat veritablement profund sobre què són i per a què serveixen els estudis literaris; i si aquest fet resulta preocupant pel cas de la Filologia Espanyola, en el cas de la Filologia Catalana pot resultar fatal, atès el caràcter excepcional de la seva ubicació en el marc europeu de les Filologies nacionals. La crisi que travessa la Filologia a casa nostra podria ser un repte magnífic, però sempre ha resultat més fàcil buscar excuses que acarar els reptes o, senzillament, fer la feina: com deia Joan Fuster, un fracàs no s'improvisa.

Ara bé, cal fer una crida d'atenció: resulta incompreensible —si no és en virtut dels mateixos processos que descriuen aquestes pàgines— l'escàs paper que la Literatura Comparada té en aquest àmbit, i constatar que a la tradicional resistència a la Teoria de la Literatura s'ha sumat, en els darrers anys, una resistència al comparatisme veritablement preocupant, tant sota el primsa català com l'espanyol. Si resulta preocupant pel que fa a la negació institucional estatal d'un marc interliterari i polisistèmic, no ho és menys, de preocupant, en la perspectiva catalana, perquè el comparatisme li resulta molt més necessari: no en termes de creació —francament, la literatura catalana, especialment en els darrers cinquanta anys, ha anat molt per davant dels estudiosos—, sinó en termes acadèmics i en termes polítics. Aquesta manera de desentendre's o fins i tot entorpir el desenvolupament del comparatisme a Catalunya resulta xocant perquè es tracta d'un context semblant en la seva constitució sistèmica al que es dona en altres llocs on el comparatisme està marcant el pas de les reflexions político-culturals més importants: Bèlgica, Canadà, Holanda, Estònia, Itàlia, Eslovàquia, Galícia, Escandinàvia, moltes de les quals són considerades amb insistència com a models per al nostre país, en aquestes qüestions no estan sent tingudes en compte. No resulta gaire coherent saber identificar els models i no desenvolupar-los en aquells aspectes on, cal insistir-hi, la realitat literària catalana es mostra com un marc encara més adient —interessant, necessari, exigent— per la reflexió comparatística. La situació no seria tan estranya si no fos perquè aquesta resistència al comparatisme contrasta, i de manera molt cridanera, amb l'actitud del bo i millor de la literatura catalana del segle XX, que —de Maragall a Formosa, d'Ors i Pla a Fuster, de Riba a Palau i Fabre, de Foix a Gimferrer...— sempre ha tingut una vocació, una textura i una definició eminentment europea; resulta inadmissible una diferència tan abismal entre la perspectiva oberta d'una literatura i la mirada tancada dels filòlegs que l'estudien, refractaris fins i tot a la tasca dels estudiosos —excepcionals però brillants— que desborden aquest encotillament.

D'altra banda, aquesta situació de dedicació —o manca de dedicació a la Literatura Comparada— amb una orientació metanacional es troba inscrita al seu torn en un doble moviment que no resulta indiferent: d'una banda, el tomb identitari no nacional que,

especialment en el context anglosaxó, ha determinant un gir vagament antropològic per als estudis culturals de trets gairebé tainistes –lluny, molt lluny dels fundacionals treballs de Raymond Williams i la resta del grup de Birmingham– organitzat al voltant de comunitats interpretatives tancades –en un racó acadèmic dels Estats, que romanen Units, com el Regne; si bé és cert que els Comparative Cultural Studies impulsats per Steven Tötösy no han caigut en relativismes extrems, no és menys cert que aquells models han impregnat força massa aspectes dels estudis literaris com per obviar la seva importància. El calc irreflexiu dels *Cultural Studies* té més a veure amb una incapacitat crítica que amb la circulació internacional de les idees. De l'altra, i malgrat el seu impacte aparentment escàs en l'àmbit de la Teoria de la Literatura i la Literatura Comparada, tampoc no es pot deixar de registrar una considerable pressió per definir una constel·lació postnacional –les exageracions cosmològiques sempre fan molta via– en què no tota la bibliografia adduïble té la solidesa habermasiana, per més que s'hi empari. Un i l'altre moviment, per més que hagin generat tones de material acadèmic, ni aporten respostes (ni preguntes) satisfactòries a la pregunta per Europa, ni constitueixen cap veritable novetat ni cap renovació dels estudis literaris, ni metodològicament ni epistemològicament; i, en el darrer cas, tampoc suposen cap alternativa a fer trampa en nom dels Estats –això sí, sense que s'hi noti la cura. Tanmateix, formen part, i una part irrecusable, de les preguntes que un comparatista té, ara com ara, damunt la taula, i fins i tot reforcen per contrast, paradoxalment, allò que pretenen superar; en aquest sentit, val a dir que fins i tot la Literatura Comparada s'ha mostrat, si més no en els darrers anys del segle XX i amb algunes excepcions anteriors, prou més autocrítica i força menys tendenciosa que aquestes dues, diguem-ne, tendències.

Aquest llibre se situa en les esquerdes i els intersticis d'aquest procés i d'aquests debats. Potser la millor manera de reconèixer no només el repte i oportunitat del comparatisme sinó també la seva necessitat i compromís sigui situar-se precisament allà on més necessari és: en les esquerdes, en els intersticis, en els espais buits de la complexitat i, sobretot, en els conflictes. El punt de partida –inspirat en unes paraules d'Erich Auerbach– serà la idea goethiana de transformació de la literatura europea com a principi de la literatura universal, tot considerant que, un cop més és l'hora de preguntar-se quin significat pot tenir encara la paraula *Weltliteratur* en el sentit goethià, en relació amb el seu present i el futur que l'espera;¹⁴ és una interrogació en què es pressent la seva actualitat, i que revisarà les seves successives actualitats al llarg de la història de la Literatura Comparada. No es tracta només de resseguir un precedent, sinó de reconèixer que la pregunta per la *Weltliteratur* ha estat decisiva en massa instants de la història europea com perquè sigui una casualitat; entre el cosmopolitisme il·lustrat i la globalització actual hi ha un

14. Erich Auerbach, «Filologia de la *Weltliteratur*» [«Philologie der Weltliteratur», dins *Weltliteratur. Festgaben für Fritz Strich*, Berna, Francke Verlag, 1952], trad. cat. de Carolina Moreno Tena, *L'Espill*, 21, 2005, p. 117.

eix subtil però ferm que pot continuar embolicant-se o desembolicant-se, però que es manté ferm i ineludible, i així ho demostrarien les darreres gran polèmiques al voltant de la *Weltliteratur*, com ara les suscitées per *La République mondiale des Lettres* de Pascale Casanova, o pels treballs de Franco Moretti, que remetent també al debat sostingut en els darrers anys a la *New Left Review*, o la reorientació metacomparatística del darrer estat de la qüestió realitzat per l'ACLA, que deixa enrere l'època del multiculturalisme per lliurar-se definitivament a la reflexió sobre el comparatisme en l'època de la globalització.¹⁵ Literatura Comparada i *Weltliteratur* no es confonen, doncs, però la tensió intel·lectual entre totes dues, de desencant en desencant de vegades, però també amb moments de lucidesa encara produeix un debat clau de la nostra modernitat.

L'horitzó d'aquest treball ha de ser modest, o, més aviat, realista. Europa, i no el món, serà el seu veritable abast, en part per no acabar desbordat, però sobretot per la ferma convicció que Europa pot i ha de pensar-se en el marc de la *Weltliteratur*, i que resulta absolutament necessària una reflexió específicament europea perquè la *Weltliteratur* pugui significar, per a un bon nombre d'europaus entre els quals ens hi comptem, alguna cosa més que un garbuix de tòpics anorreadors dels ideals i valors que hom hi pressuposa. Parlar de *Weltliteratur* és altra manera de parlar de la literatura europea, segons semblava pensar Goethe en un esborrany per a *Über Kunst und Altertum* datat el 1829;¹⁶ i no com a limitació de l'abast, i menys encara com a eurocentrisme, sinó com un punt de partida que encara avui sembla escaient. No podem oblidar que Goethe escrivia a Thomas Carlyle, en una important carta que li va trametre el 20 de juliol de 1827, que les particularitats d'una nació són el seu idioma i les seves monedes, i són aquestes i aquell —com demostraria després la mateixa unitat alemanya i italiana— les que possibiliten plenament les relacions.¹⁷ Doncs bé, si la moneda única europea, l'Euro, ha de ser un dels trets simbòlics i motor polític fonamental d'aquesta unió, només cal ficar-se la mà a la butxaca per a realitzar una comprovació ben senzilla sobre la seva voluntat i representació geogràfica: mentre tots els bitllets que circulen per la zona Euro són idèntics —fins i tot els nombrosíssims de falsos—, les monedes metàl·liques —que, per cert, es rovellen i (des)gasten en poc temps— compten amb una cara comuna i una altra anomenada generalment *nacional*, ornada amb diversos motius específics i pretesament representatius dels estats on s'encunyen; sobre aquests detalls ja hi va haver certa polèmica al seu dia. Però, va passar prou inadvertit el fet, molt més greu, que en la cara comuna d'aquestes monedes, en les de més valor apareix un mapa d'Europa on es pot apreciar

15. Vg. Pascale Casanova, *La République mondiale des Lettres*, París, Seuil, 1999; David Damrosch, *What is World Literature?*, Princeton & Oxford, Princeton UP, 2003; Christophe Pradeau, Tiphaine Samoyault (dirs.), *Où est la littérature mondiale?*, París, Presses Universitaires de Vincennes, 2005; Charles Bernheimer (ed.), *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*, Baltimore, Johns Hopkins UP, 1995; Haun Saussy (ed.), *Comparative Literature in an Age of Globalisation*, Baltimore, John Hopkins UP, 2006.

16. Rec. en apèndix a Fritz Strich, *Goethe and World Literature* [*Goethe und die Weltliteratur*, Berna, A. Francke Ag. Verlag, 1946], trad. angl. de C. A. M. Sym, Londres, Routledge and Kegan Paul Ltd., 1949, p. 351.

17. Johann Wolfgang von Goethe, Carta a Carlyle datada el 20 de juliol de 1827; rec. a Charles Eliot Norton (ed.), *Correspondance between Goethe and Carlyle*, Londres i Nova York, Macmillan, and Co, 1887, pp. 24-25.

nítidament que les fronteres estatals romanen inalterablement marcades, amb la peculiaritat de les monedes de vint i cinquanta cèntims, on aquesta divisió fronterera està tan marcada que fins i tot costa de reconèixer la silueta d'Europa en el que més aviat sembla un arxipèlag (una imatge aquesta d'Europa com a arxipèlag que de cap de les maneres es pot confondre amb la proposta de geofilosofia d'Europa de Massimo Cacciari).¹⁸ Per la seva banda, tot els bitllets compten amb una representació del mapa d'Europa sense les línies frontereres. Les conclusions que es poden desprendre són múltiples: la unió econòmica no està comportant una veritable unió política, i sobretot s'està impeding la unió simbòlica. Les fronteres estatals continuen existint, reforçades, especialment per a les formes de vida ciutadana, la petita economia; mentre que per a qui està, o es considera, per sobre de la ciutadania, per a les grans economies, per a les formes de vida corporativa, les fronteres s'esvaeixen –més que mai i més enllà d'Europa, en nom del neoliberalisme autoproclamat cosmopolita, que això sí, exigeix tancar les fronteres dels seus mercats a allò que no li convé, i no només a les mercaderies, sinó, sobretot, a les persones: una de les actuacions de la Unió Europea per controlar la immigració a la Mediterrània duia com a nom *Operació Ulisses*. Per una trista ironia, en l'època de la globalització, l'*Odissea* hauria estat inimaginable. A banda de la manca de previsió que suposa encunyar aquestes monedes, que estan destinades a quedar desfasades amb les imminents ampliacions del marc *si-més-no-econòmic* europeu, sembla prou evident que els estats-nació fundats decimonòmicament, especialment els més grans, no estan disposats a perdre visibilitat no només simbòlica, i que ni tan sols pretenen impulsar una construcció de la identitat europea de tall romàntic. Ja en 1992, Joan Fuster va saber advertir d'aquesta mena de paradoxes d'una unió europea simplificadora:

El disseny de l'Europa de demà ja el tenen fet els buròcrates de Brussel·les, i l'última cosa que se'ls acudirà, a aquesta gentussa, és que les «unitats bàsiques de representació política» puguin ser distintes dels estats que els programen i paguen. M'agradaria equivocar-me, però sospito que les intencions «comunitàries» no van pel cantó de descentralitzar res: quan s'està creant un nou centralisme, ni tan sols maquillat, què n'haurem d'esperar? L'Europa literària, la que algú com jo havia imaginat de velles lectures de Paul Valéry, d'Eugeni d'Ors, de Romain Rolland, de Thomas Mann, era una mera il·lusió de l'esperit, com hauria dit el senyor Pla. Potser l'internacionalisme capitalista, mitjançant l'OTAN i la Comunitat Econòmica Europea, arribarà a evitar una nova guerra franco-prussiana –l'internacionalisme proletari, si és que mai ha existit, no va evitar les anteriors, que en els manuals d'història són qualificades de «Guerres mundials»–, i amb això ja podrem sentir-nos contents. Les pròximes generacions, si més no. Però, en l'Europa immediata, els pobles-sense-estat estem condemnats a l'asfíxia. O al folklore. O a ser relíquies gracioses. Si és que no tenim «voluntat» de resistir. I ja comprenc que uso un vocabulari reiteradament passat de moda...¹⁹

18. Massimo Cacciari, *El Archipiélago. Figuras del otro en occidente* [*L'Arcipelago*, Milà, Adelphi, 1997], trad. cast. de Mónica B. Crangolini, Buenos Aires, Eudeba, 1999; Massimo Cacciari, *Geo-filosofia de Europa, Geo-filosofia dell'Europa*, Milà, Adelphi, 1994.

19. Joan Fuster [respostes a la revista *Acta*], *Europes. Els intel·lectuals i la qüestió europea* *Acta*, n. 2, Barcelona, 1993, p. 50.

En aquest punt, si de l'Europa literària es tracta, dues recents temptatives de pensar la Literatura Europea no poden resultar més decebedores: *Identité littéraire de l'Europe*²⁰ volum col·lectiu sota la direcció de Marc Fumaroli, Yves Bonnefoy, Herald Weinrich i Michael Zink, malgrat la talla dels seus col·laboradors i l'innegable interès d'alguns dels seus capítols pel que fa al seu tema concret, no deixa de pensar aquesta identitat des d'una esparverant manca de generositat envers tot allò que no impliqui la definició parisenca de cosmopolitisme. Gairebé el mateix es pot afirmar del *Précis de littérature européenne*,²¹ que sota la direcció de Béatrice Didier, no dubta a emparar-se en les figures del comparatisme de començament de segle, i on, tot i no estar mancat de bons propòsits preliminars, no hi falten grans capítols sobre «La littérature allemande en Europe», de Hans Hartje; o sobre «L'influence littéraire de la France sur les littératures européennes», a càrrec de Charles Dédeyan; combinats amb algunes concessions excèntriques, més a qui signa el capítol que al tros del continent que l'ocupa, com ara «La péninsule Iberique et l'Europe», de Daniel-Henri Pageaux; algunes perspectives r(en)ovellades, com la de «L'exotisme européen», de Jean-Marc Moura; i perquè no se'n pugui dir que no han estat tingudes en compte, «Place des littératures régionales en Europe», set tristíssimes pàgines malgirbades per Jean-Paul Barbe sobre les literatures dites regionals —entre les quals, tot barrejant diversos criteris, se situen, per exemple, tant la literatura catalana i la gallega com la literatura en llengua alemanya feta fora del seu domini polític-lingüístic— s'ocupa d'unes literatures que, segons aquest precís *Précis*, el seu fet literari més remarcable i únic tret pertinent d'estudiar no és cap altre que el seu regionalisme, definit segons convé com a bucolisme, costumisme... Sembla no tenir gaire importància que algunes de les literatures esmentades, demogràficament si més no —posats a contrastar criteris tot sabent de la seva inconsistència i gairebé penedint-nos d'entrar en aquest joc— poguessin situar-se a l'altura d'altres que sí han merescut capítol independent, com la neerlandesa: una literatura definida com a *petita* ha de continuar sent petita perquè la seva essència és la petitesa, reflectir allò petit, com a residu antropològic. Però, en el mateix volum esmentat, János Szávai plantejava la necessitat d'una «literatura europea que no es limités a la de les llengües corrents»,²² oposant-la a la concepció elitista o tancada de la literatura europea, de manera que fos més versàtil i no es bandegés tan sovint autors sense els quals ni resulta comprensible la mateixa idea de literatura europea pel sol fet d'escriure en una llengua que no apareix en un o en un altre llistat proposat en un determinat moment. De fet, tot assenyalant que la qualitat primera i més evident d'una obra és el fet que s'escriu en una llengua, Szávai es pregunta que si aquest pot continuar sent el fet veritablement l'essencial a l'hora de definir la literatura europea. Yves Chévreil es preguntava, en comentar la proposta de Szávai:

és l'ocasió de recordar l'existència de la «república de les lletres», igualitària, (...) però aquesta existència, pot ser altra que teòrica? Com fer-hi el seu lloc a les literatures de llengües de difu-

20. Marc Fumaroli, Yves Bonnefoy, Herald Weinrich, Michael Zink, *Identité littéraire de l'Europe*, París, PUF, 2000. Potser el capítol més representatiu, és el que sota el títol «Stendhal et les nations» signa Michel Crouzet.

21. Béatrice Didier, *Précis de littérature européenne*, París, PUF, 2002.

22. János Szávai, «Pour une littérature qui ne se limite pas à celle des 'langues courantes'», en *ibid.*, pp. 185-189.

sió restringida, siguin d'Estats (per exemple les literatures albanesa, estoniana, ucraïnesa...) o de «minories lingüístiques» (per exemple, les literatures basca, bretona, catalana, soraba...):²³

La resposta no li hauria de ser tan difícil de trobar a Chevrel, atès que l'esmenta gairebé sense voler: amb més (i més sòlida) teoria. Amb una teoria de la literatura que s'interrogui sobre la dimensió comparatística de les seves investigacions, i que no s'atengui als marcs preestablerts, sinó que recordi que la literatura mateixa no cessa de desfer, reconstruir marcs, proposar-ne d'altres. N'hi hauria prou d'un sol escriptor, d'un sol llibre, per repensar tota la literatura europea. Si s'atengués als escriptors i a les obres, en primer terme, segurament no resultarien tan difícils d'entendre els marcs europeus. Però, per no caure en la temptació de les bones intencions, resulta perfectament concebible pensar en termes de desenvolupament sistèmic i relacional per donar resposta a la falsa pregunta de Chevrel: a ningú se li escapa què han significat les literatures alemanya, anglesa i francesa en la idea de literatura europea; però això no vol dir que encara signifiquin el mateix. Literatures com l'espanyola i la italiana se situarien a prop de les tres anteriors, però no sempre; i, com li passa a la llengua anglesa –i en molt menor mesura a la francesa, la literatura en llengua espanyola no s'acaba en el vell continent, la qual cosa també fa pensar en la literatura en llengua portuguesa. Aquestes cinc literatures, tradicionalment, han organitzat un discurs europeu que, en realitat, podria estendre's a un camp relatiu, on serien tractades com literatures en aquestes cinc llengües, però no necessàriament coincidents amb la idea de literatura nacional. Fins aquí, el consens sembla fàcil, sense insistir ara en la legitimitat de posicions en el present que no es justifiquen per la producció actual sinó per un capital simbòlic fonamentat en el passat. És en la relació amb la resta de les literatures i en la jerarquitització realitzada entre elles on comencen els problemes. La literatura catalana, tant pel desenvolupament sistèmic com pels seus lligams amb la resta de la tradició europea al llarg de tota la seva existència, té molt poc a veure amb la bretona o la basca, i tampoc té gaire a veure amb l'estoniana o la albanesa. En aquest punt, els estats poden esborrar-se com a categories organitzatives, i entre les cinc literatures esmentades i les literatures –corresponguin a un estat o no– de difusió restringida resulta evident una tercera categoria on la literatura portuguesa-gallega (ridículament separades en alguna Universitat), la txeca, la polonesa, la catalana, l'holandesa, la noruega, la sueca, la danesa o l'hongaresa, permeten pensar termes ben interessants, sense oblidar que, a qui escriu en qualsevol llengua se li hauria de demanar talent, no passaport. No hauria de resultar tan difícil pensar la literatura europea en aquests termes; la manera sistemàtica de no fer-ho també mereix una interrogació específica: sobre el passaport i sobre el talent.

Semblaria molt coherent pensar, com ho fa Milan Kundera, que de la mateixa manera que hi ha un provincianisme de les petites literatures, hi ha també un provincianisme de les grans, una resistència a pensar-se en el gran context;²⁴ però mentre el primer només té conseqüències, evidentment negatives, per a la literatura concreta que comet aquest

23. Yves Chevrel, «Littératures européennes, littérature européenne?», en Janos Szávai (dir.), *Problématique de la littérature européenne, Cahiers de la Nouvelle Europe*, 4/2005, París, L'Harmattan, 2005, p. 16.

24. Milan Kundera, «Die Weltliteratur», *El Teló [Le Rideau]*, 2005], Barcelona, Tusquets, 2005, pp. 52-58.

error, el segon, en canvi, té conseqüències greus sobre la definició i articulació explícita del gran context, conseqüències que, en canvi, sempre les beneficien, especialment perquè mixtifiquen i manipulen les possibilitats de percepció del provincianisme més enllà de les seves pròpies realitats.

Si cal concretar aquesta consideració en tots els ordres possibles d'allò que normalment s'entén per humanitat, i tot criticant els malentesos derivats de tant de sobreentesos, fóra bo recordar com Claudio Magris insisteix en què:

Un propòsit concret es desenvolupa sempre en una realitat determinada, és a dir, local, perquè altrament s'esvairia en una abstracta retòrica, com aquell qui diu estimar la humanitat però comet un abús rere un altre amb els homes, tot començant pels veïns de casa seva; però no existeix perspectiva que confereixi sentit a un treball si no és la dels grans vols que indueix a sentir-se —mentre cadascú treballa en el seu barri— ciutadans de tot el país, d'Europa, del món, respecte als quals hom se sent responsable.²⁵

I és que, com ha remarcat Magris pel que fa al concepte de frontera, la invocació tòpica acaba per anihilar els valors d'una paraula. Així, al darrere d'inqüestionables autoproclamacions recurrents de ser «ciutadà del món», ben sovint ens trobem personatges i actituds que no s'adiuen gaire a aquest ideal il·lustrat, com demostraria el fet —que segurament ignoren alguns autoproclamats cosmopolites actuals— que la condició de ciutadà del món, com la de cosmopolita, no pot arrogar-se, sinó que és reconeguda en l'altre, tal com queda clar en l'origen del concepte en la seva accepció actual, com va ser expressat en una carta de Dénis Diderot a David Hume, datada el 22 de febrer de 1768, en què considerava que

Vós sou de totes les nacions, i no demanareu mai al malaventurat el seu certificat de baptisme. Jo em preo de ser, com vós, ciutadà de la gran ciutat del món. (...) Féu tot el que us plagui: amb qualsevol cosa que féu, vós servireu la vostra espècie en general.²⁶

Cal remarcar també una altra qüestió, i és que en una època com la nostra, marcada per l'individualisme, en obres de referència com les esmentades no s'hi recorre als escriptors en la seva aportació individual per pensar les relacions, no es busca un eix de relacions literàries europees organitzat per les grans aportacions de cada autor, no sempre tan determinades pels criteris de la literatura nacional; aquest model resulta sistemàticament defugit. Del que es tracta, pel que sembla, és que les jerarquies quedin clarament establertes abans de desenvolupar-se l'estudi pròpiament dit, que esborra la importància de l'individual, que ni s'oposa —ni menys encara esborra— a la literatura nacional, ni a l'europea, ni a la universal, sinó que es relaciona amb aquestes i d'altres categories de la manera que considera oportuna o necessària a cada pàgina. La individualitat de l'obra és prèviament inscrita en uns termes d'aquestes categories, i d'aquesta manera, certs

25. Claudio Magris, «La scheggia e il mondo» (1997), *Utopia e disincanto. Storie, speranze, illusioni del moderno*, Milà, Garzanti, 1999, p. 68.

26. Lletre de Dénis Diderot a David Hume, de 22 de febrer de 1768, *Correspondance*, éd. De Georges Roth, París, Éd. du Minuit, vol. VIII, 1962, pp. 16-17.

individus són considerats inqüestionablement universals i d'altres no, sense que en cap moment s'atengui veritablement al que aquests individus fan, diuen, pensen, escriuen.

No poden passar inadvertides quines són les asimetries en aquest procés, en què els grans Estats-nació semblen atorgar patents de cosmopolitisme i europeisme pel sol fet d'acceptar de pertànyer a un d'ells –de manera inqüestionable; és a dir, sense qüestionar-se la pròpia identitat, que es dona per sobreentesa. Però Europa desemmascara impostures contínuament. Pel que sembla, per a certa definició d'Europa els criteris geogràfics estan ben clars, però la seva claredat és de naturalesa política, nacional-estatal. Desenvolupant una oposició establerta per Homi K. Bhabha –a «Anxious nations, nervous states»²⁷– ens trobaríem davant un nerviosisme dels grans Estats davant la imminència europea. Ja no serien les relacions entre literatura i nacionalisme les que farien perillar la unitat europea, sinó les relacions entre literatura i Estat, uns Estats delerosos de reforçar-se i que es relacionen entre si amb una autoimatge que combina el cosmopolitisme banal amb l'acusació a les altres possibilitats de relacionar-se amb la idea d'Europa de sustentar arguments provincians que la història europea –ara sí, de tots– acredita com a tràgics. Tot reprenent uns altres mots de Magris que mereix la pena subscriure:

La literatura ensenya a tramuntar límits, però consisteix a traçar-ne; límits sense els quals no pot existir ni tan sols la tensió de superar-los per assolir alguna cosa més alta i més humana. Malauradament, les fronteres del nostre present històric no tenen a veure només, amb la literatura, sinó amb una dimensió molt més violenta i immediata. (...) De la qualitat de la nostra resposta a aquests desplaçaments epicals –resposta que hauria d'alliberar-se de l'odi i de la demagògia sentimental– dependrà l'existència o si més no la dignitat d'Europa.²⁸

Un fantasma recorre Europa; es diu Europa, ¿a qui fa por?

Aquest llibre no és tant una història de la Literatura Comparada com una història política o una història intel·lectual de la Literatura Comparada. Una revisió atenta tant dels seus precedents com de la seva institucionalització i desenvolupaments acadèmics mostra clarament que no hi ha hagut res més enganyós que l'aparença deseixida de la Literatura Comparada respecte a les passions polítiques, especialment aquelles que tenien a veure amb la idea de nació, i que el mateix es pot apreciar en el seu gran precedent i model pel que fa a valors, ideals i delers: la *Weltliteratur*. Per tant, què significa escriure la història de la Literatura Comparada és una pregunta que planarà permanentment en aquestes pàgines. Així, si una de les peculiaritats de la història del comparatisme és al·ludir constantment a la unitat europea, bé sigui com a marc que la inspirava o al qual s'aspirava, com a preocupació prèvia a la dimensió veritablement mundial que suggeria

27. Homi K. Bhabha, «Anxious nations, nervous states», en Joan Copjec (ed.), *Supposing the Subject*, Londres i Nova York, 1994, pp. 201-217.

28. Claudio Magris, «Dall'altra parte. Considerazioni di frontiera», en *Utopia e disincanto. Storie, speranze, illusioni del moderno*, 1999, pp. 63-64.

la represa dels ideals goethians, aquest llibre es declara, sobretot, europeïsta, i en el seu compromís s'inscriu la voluntat de no simplificar ni fer servir la idea d'Europa ni com a fetitxe ni com a excusa; aquestes pàgines estimen massa Europa per declarar-se europeïstes sense sentir una gran responsabilitat i sense advertir que aquesta declaració no sempre ha estat un somni —recordem que els malsons també són somnis. Certament, des dels seus començaments, Europa era una possibilitat comparatista, i com a possibilitat volen pensar-la aquestes pàgines. Amb aquesta esperança vam començar a escriure un dia, pensant que, en realitat, es tractava d'escriure sobre Europa.

2. Una paradoxa inicial

Afirmava Claudio Guillén en un dels moments més intensos del seu *Entre lo uno y lo diverso*, tot assumint els reptes implícits en la seva proposta, que «lo que infunde vida y carácter propios a la Literatura Comparada es un conjunto de *problemas* —con los que solamente ella puede y quiere encararse».²⁹ No podia ser de cap altra manera, perquè la mateixa Literatura Comparada sorgeix com a resposta al problema irresoluble de la seva mateixa necessitat, d'on es desprèn que «el rasgo peculiar del comparatismo, para bien o para mal, es la conciencia problemática de su propia identidad y, en consecuencia, la inclinación a apoyarse en su propia historia».³⁰ I des del començament de la seva història hi ha una constant: totes les definicions de Literatura Comparada insisteixen en la voluntat de superar les fronteres nacionals, culturals i lingüístiques en els estudis literaris. Aquesta aspiració ha quedat clarament manifestada tant en els seus precedents, com des de les primeres temptatives intuïtives d'aquesta perspectiva crítica, entre els segles XVIII i XIX, passant per les seves primeres definicions dins l'àmbit acadèmic fins les darreres aportacions i tendències dels nostres dies en aquesta àrea de coneixement, ja plenament consolidada en el món universitari arreu del món —amb els matisos que calgui segons els països i, fins i tot, les diverses Universitats dins d'un mateix país. En aquest objectiu i desig, en aquesta programàtica necessitat s'han esmerçat molts dels millors esforços conceptuals i metodològics, gairebé com si la necessitat de superació de fronteres nacionals fos, per a la Literatura Comparada, una inherent i íntima necessitat de superació de si mateixa.

Tanmateix, en el cor d'aquesta necessitat programàtica del comparatisme es troba també la realitat del seu desenvolupament, que no ha estat aliè a la idea de frontera i nació, ni al nacionalisme, per bé que semblava mirar-s'ho a distància. Un cop fonamentat el seu origen com una de les conseqüències i, de vegades, com una reacció davant dels nacionalismes europeus del segle XIX, el comparatisme l'ha tractat durant dècades com si fos un problema, quan no com si fos un tema; en tot cas, com un problema que no era seu, sinó que intentava solucionar des de fora, fins i tot des de fora de les seves ma-

29. Claudio Guillén, *Entre lo uno y lo diverso*, p. 32. El subratllat és de Claudio Guillén.

30. *Ibid.*, p. 122.

teixes conseqüències en les seves definicions més positivistes. Una anàlisi més detallada de la relació entre comparatisme i nacionalisme demostra, però, que tots dos es troben a dins mateix d'un procés polític que els determina, que els defineix. Resulta gairebé paradoxal haver de reflexionar sobre les fronteres nacionals a l'hora d'estudiar una perspectiva crítica que promet i es compromet a superar-les, però allò ben cert és que sense aquestes fronteres no hauria sorgit la seva necessitat, i sense elles la seva pròpia història resultaria incomprendible, per bé que cal considerar-les en molts més aspectes dels que tòpicament s'atenen. La superació de les fronteres nacionals com a deler irrenunciable del comparatisme ocupa bona part del relat dels seus primers anys, fins i tot considerant els ideals universalistes i cosmopolites de la Il·lustració i, especialment, la idea goethiana de *Weltliteratur*, els seus precedents més ambiciosos en aquest desig, convertit en programa: aquest deler, articulat en primera instància al voltant de la idea de (re)construcció (de la idea) d'Europa, hauria acabat sent el gran símbol del comparatisme. Però, per a consolidar la naturalesa simbòlica d'aquesta voluntat convertida en tradició i somni resultava necessari relativitzar, minimitzar, el paper que el sorgiment de la idea moderna de nació, el nacionalisme, i fins i tot els conflictes entre diverses nacions europees havia tingut ja en els seus precedents, i, més encara, en la seves primeres propostes acadèmiques; s'esmentava el seu paper, però es remetia a uns orígens en què quedava convenientment tancat. Curiosament, durant molt de temps només un suís, Manfred Gsteiger, s'havia atrevit a intitular un balanç de la trajectòria acadèmica del comparatisme tot fent al·lusió a la qüestió.³¹ Amb aquest silenci reiterat es feia oblidadissa la paradoxal relació de la Literatura Comparada amb la consolidació de les literatures nacionals, que tanmateix es proposava de superar, tot posant-les en relació les unes amb les altres, i, per tant, amb la Filologia i la Història decimonòniques que tan decisives havien estat en la consolidació de les nacions de la vella Europa, esmerçant no pocs dels seus esforços a inventar les respectives tradicions nacionals. Però, alhora, també es velava l'empremta deixada per aquesta Filologia i Història del segle XIX en la mateixa configuració del primer comparatisme acadèmic, i la seva projecció fins els nostres dies. Les poques excepcions en aquest relat i proposta són vistes ara com un clam ignorat en el seu moment, i profètic pel que fa allò que aleshores era el seu futur immediat. Així, el silenci, que sempre forma part de la Història, i de la Història de la Literatura, resulta també especialment significatiu en la de la Literatura Comparada, perquè les seves intencions íntimes resultaven lloables, dignes de l'esperit humanista que l'inspirava, però cal preguntar-se si, un cop assimilada la seva tradició, allò que volia superar-se ha estat deixat enrere definitivament; si, acceptada la tradició, sense dubtar sobre si era possible deixar-ho enrere, no s'està negligint l'obligació de considerar-ho també com a passat *nostre*. Es fa de mal entendre que la nació i el nacionalisme, que van sorgir de la mà de la Filosofia, la Filologia i la Història, no impregnessin també la Literatura Comparada, si més no en tant que els seus començaments es defineixen sovint com a Història Comparada de les Literatures, si al

31. Manfred Gsteiger, *Littérature nationale et comparatisme*, Neuchâtel, Université de Neuchâtel, 1967; vg. també *ibid.*, *Littératures suisses, littérature européenne*, Neuchâtel, Éditions de l'Aire, 1996.

capdavall sorgeix també de la seva mà, ni que fos amb intenció de deixar-la abandonada en l'aire insondable, indivisible de les biblioteques.

L'autopercepció tradicional del comparatisme ha tingut sempre com a horitzó i eix la superació de fronteres en els estudis literaris, la reconstrucció d'una idea de la literatura —més encara: d'una idea literària— que restituís la seva unitat per sobre de les contingències històriques nacionals, lingüístiques, culturals, temporals... tot recolzant-se en una relació dialèctica entre unitat i diversitat. Però, en canvi, com ha remarcat Daniel-Henri Pageaux, paradoxalment els comparatistes de la primera meitat del segle XX tendeixen a evitar el mot que els dona nom, eviten el mot «comparació», el desestimen i s'emparen en el mot «frontera», que transforma el comparatista en un duaner meticulós; la paraula més important és «relació», i més encara, «relació de fet».³² Tanmateix, ningú en la seva línia no proposa una història veritablement relacional de la literatura: la proposta de síntesi i la noció de «passage» o l'interès pels mitjancers, la *mésologie* de Paul van Tieghem resulten insuficients en aquest sentit, per més que hagin estat represes de manera actualitzada per autors com Pichois i Rousseau i el mateix Pageaux. Una afirmació «de manual» com la de Marius-François Guyard, en 1951, en definir la Literatura Comparada com «la història de les relacions literàries internacionals. El comparatista s'até a les fronteres, lingüístiques o nacionals, i observa els canvis de temes, d'idees, de llibres o de sentiments entre dos o més literatures»,³³ mostra clarament unes contradiccions internes —atenir-se implica detenir-se, aturar-se, a banda de tenir en consideració de manera taxativa; i *se tenir à*, en francès, significa també estimar, deure's a algú o alguna cosa, tenir interès, entre d'altres implicacions— que, tot i eclipsades per la qüestió metodològica, és impensable que no tinguin conseqüències ètiques. Resulta absolutament representativa d'aquestes ambigüitats, que dominen la primera meitat del segle XX, però que venien d'abans i no s'acaben aleshores. Cal insistir en una qüestió fonamental: els duaners no són homes de frontera, pertanyen a un Estat, defensen un Estat, articulen el control entre Estats; un individu de frontera és tot una altra cosa. Quan Fernand Baldensperger, el segon catedràtic de Literatura Comparada de França, nascut a Saint-Dié-des-Vosges, a Lorena, ocupa la càtedra de Literatura Comparada de la Universitat d'Estrasburg tot just re-creada en 1919 per la França que recuperava Alsàcia i Lorena després de la Guerra Gran, realitza tant un acte acadèmic com polític. La seva metodologia comparatista també ho és, en aquest sentit: lluny d'esborrar les seves fronteres, semblava que els comparatistes havien reinventat l'erudició literària per a consolidar-les, amb tot un cos de duaners bibliòfags que negligien la seva pròpia dimensió històrica per arrecerar-se en la seva màscara d'historiadors positivistes: col·leccionar documents sobre el passat sense preguntar-se pel sentit de cap d'ells els eximia d'entendre el passat, i els permetia ser complaents amb el present, o fins i tot intervenir en ell amb tanta dissimulació com duresa; documentar com aquests materials anaven d'una literatura a l'altra els facilitava pensar que tot allò

32. Daniel-Henri Pageaux, «Littérature Comparée et comparaisons», *Revue de Littérature Comparée*, 287, juliol-setembre de 1998: 3, p. 289.

33. Paul van Tieghem, *La Littérature comparée*, París, Armand Colin, 1931, pp. 152 i ss.; Marius-François Guyard, *La Littérature comparée*, París, PUF, 1951, p. 12.

que passava entre dues literatures ho feia de manera explícita i evident, és a dir, *passava* sense *esdevenir*, no era un esdeveniment crític, només un pas a documentar, una causa concreta amb una o més conseqüències també concretes, amb uns efectes a registrar els quals, ben sovint, ja es coneixien abans d'encetar la recerca que, en realitat, els justificava. La comprensió històrica i crítica era una necessitat que semblaven no tenir, si més no a la vista dels índexs de les primeres dècades de la *Revue de Littérature Comparée*, fundada en 1921. La Literatura Comparada no només s'havia fet independent del seu objecte d'estudi, sinó que fins i tot començava a oblidar-lo.

Potser resultarà encara més significativa la resistència a la desaparició absoluta de la idea de nació al darrere dels relats i propostes de superació al llarg de segle i mig de comparatisme; la seva reaparició, fins i tot en les seves propostes menys marcades pel nacionalisme –ben al contrari–, parla a bastament de la necessitat de restituir-la explícitament al debat, del qual mai no havia deixat de formar part de manera implícita, tot i que hi semblés absent. Resulta en aquest sentit especialment significatiu que els esforços per prendre la noció de *Weltliteratur* com a punt de partida per a una superació de les fronteres sovint desenvolupen paradoxalment un moviment restitutiu de la idea de nació. Així, Claudio Guillén proposava una relació dialèctica entre allò local i allò universal, tot preferint el terme «local» perquè remet a «lloc» i no a «nació», nacionalitat, país, regió o ciutat, que permetria establir entre conceptes extrems unes oposicions més versàtils i de més abast –com ara entre allò particular i allò general, la circumstància i el món, entre allò present i allò absent, entre l'experiència i el seu sentit, entre el jo i l'aliè, allò percebut i allò delerat, el que hi ha i el que hi hauria d'haver, allò que està i allò que és–, tot proposant que el comparatista es negui, per principi, a consagrar-se exclusivament a una de les polaritats;³⁴ però allò ben cert és que, al llarg dels anys, fins i tot de manera programàtica, la tendència dominant en Literatura Comparada ha fet gravitar la relació entre totes dues polaritats al voltant de la que el gran i extraterritorial comparatista espanyol volia defugir: les literatures nacionals, en el millor dels casos emprant el plural. No es pot sinó constatar la seva irreductibilitat, fins i tot en aquells discursos que més ambiciosament s'han proposat sobrepassar-la en esbossar el que hauria de ser la figura del comparatista. Al mateix Guillén, unes ratlles més avall de la seva proposta, li resulta indefugible restablir aquesta oposició:

comprendemos que el comparatista es quien se niega a consagrarse exclusivamente tanto a uno de los dos extremos de la polaridad que le concierne –lo local– como a la inclinación opuesta –lo universal–. Es obvio que especializarse en la nación o nacionalidad es para él tarea insuficiente y, en la práctica, insostenible. Y no es menos cierto que el comparatista tampoco se instala en el mundialismo, el desarraigo, la abstracción exangüe, el cosmopolitismo a ultranza –en una desdibujada visión de las cosas que no refleja ni el itinerario real de la historia literaria ni las coordenadas concretas de la creación poética.³⁵

34. Claudio Guillén, *Entre lo uno y lo diverso*, p. 16.

35. *Ibid.*, p. 18.

No és gaire diferent l'efecte que produeixen els treballs d'Étiemble, on es produeix una homogeneïtzació cultural d'Europa, que només possibilitaria l'estudi intracultural, per substituir-la per una alternativa on les literatures dites orientals s'organitzen igualment com a literatures nacionals; la qual cosa pot apreciar-se nítidament en les actes del congrés de l'AILC de 1964, on el comparatista *militant* va llegir el seu manifest «Faut-il réviser la notion de *Weltliteratur*?»: un canvi de centre de gravitació no implica un canvi de metodologia. Així, no pot estranyar que, molts anys més tard, la praxi comparatística en el món postcolonial reprengui el vell paradigma de forma política; l'afirmació de Majumdar: «És per aquesta predilecció per la Literatura Nacional –molt deplorada pels crítics angloamericans com a metodologia– que la Literatura Comparada ha arrelat en les nacions del Tercer món, i a l'Índia en particular»,³⁶ és completament solidària del fet que *Comparative Literature*, editat per R. K. Dhawan, estigui encapçalat programàticament per sengles citacions de van Tieghem i Guyard.³⁷ La revisió de la idea de *Weltliteratur* no hauria de comportar un retrocés metodològic de més setanta anys.

Sense haver de dilucidar si aquesta persistència del pol literari-nacional és o no un fat o una condició, val a dir que, en el seu sentit més honest, no pot constituir cap problema, no hauria de ser-ho. «La comparació conforta les diferències nacionals i fa problemàtica la seva posada en qüestió. (...) Sovint hom no fa sinó comparar-se a si mateix amb un altre. El nivell on opera la comparació no correspon llavors més que en una extensió de la dimensió subjectiva i nacional»,³⁸ afirma raonablement Michel Espagne; però davant la impossibilitat de parlar des d'enlloc, potser el que caldria és no oblidar mai que parlar des d'un lloc no implica un determinisme del sentit. Quan George Steiner afirma que la Literatura Comparada «llegeix i escolta després de Babel, tot pressuposant la intuïció, la hipòtesi que, lluny de ser cap desastre, la multiplicitat de llengües humanes (...) ha estat la condició imprescindible perquè homes i dones gaudeixin de la llibertat de percebre, d'articular i de "reescriure" el món existencial en plural llibertat»,³⁹ no fa sinó incidir en la mateixa qüestió, i aconsegueix a més a més que no sigui indefugible parlar-ne en termes de llengua nacional per a posar-la damunt de la taula. Les literatures nacionals continuen sent un important, indefugible marc de referència; del que es tracta és de què aquest no sigui el marc que exhaurixi totes les possibilitats de comprensió d'una obra literària, i tampoc de les relacions entre obres, autors, literatures, i recordar que l'acte de comprensió implica sempre un desplaçament d'aquest marc.

En aquest sentit, la Literatura Comparada exigeix el desplaçament. El que s'hauria de valorar és l'abast i profunditat de les intencions del desplaçament, noció aquesta, que no hauria de ser només geogràfica, sinó conceptual, un desplaçament de la mirada

36. Swapan Majumdar, *Comparative Literature: Indian Dimensions*, Calcuta, Papyrus, 1987, p. 53, cit. a Susan Bassnett, *Comparative Literature: A Critical Introduction*, Oxford, Blackwell, 1993, p. 93.

37. Concretament, dels seus respectius manuals: «The object of comparative literature is essentially the study of diverse literatures in their relations with one another» (Van Tieghem), «Comparative literature is the history of international literary relations» (Guyard); R. K. Dhawan *Comparative Literature*, Nova Delhi, Bahri, 1991, p. 7.

38. Michel Espagne, *Les Transferts culturels franco-allemands*, p. 36.

39. George Steiner, «What is Comparative Literature?», en *No passion spent. Essays 1978-1996*, New-Haven-Londres, Yale UP, 1996, p. 150.

crítica que es consideri en el propi lloc i en la totalitat del camp literari i comparatista per pensar la relació entre tots dos o més punts que, sense ser intercanviables, sí que haurien de percebre's en relació de reciprocitat; però la història del comparatisme no sol recollir amb nitidesa la seva pròpia relació amb aquesta qüestió, que es dona per sobre-entesa, en el millor dels casos, o que es considera no pertinent en general, i de vegades fins i tot de comentari impertinent.

Les transformacions experimentades per la manera de satisfer aquesta necessitat de pensar-se sense les fronteres, i fins i tot els canvis en la manera de definir-la, aquesta necessitat, en tant que naturalesa i finalitat, possibilitat i objectiu dels estudis literaris comparatistes constitueixen per elles mateixes bona part de la seva història, i del seu estudi atent es pot desprendre la conclusió que aquestes transformacions parlen tant de com la Literatura Comparada ha intentat encarar aquesta superació de fronteres, com de la manera en què aquestes fronteres, i la seva explícita articulació nacional, anaven dirigint l'evolució de la idea mateixa de Literatura Comparada. Però no tot allò que assenyala aquest procés resulta incoherent. Al cap i a la fi, la Literatura Comparada sorgeix d'una paradoxa inicial, perquè intenta superar allò que l'aparició de la moderna idea de nació possibilitava i impossibilitava alhora: una perspectiva capaç d'abastar unitàriament totes les literatures, percebudes com a diversitat. Les diferències nacionals i temporals, amb la seva visibilitat, són les primeres a requerir una nova forma de mirar la literatura, i determinaven la percepció i definició de l'alteritat per contrast amb l'interès per allò propi, tot entenent allò propi també com alguna cosa encara per concretar i, sobretot, definir: la literatura nacional. Al capdavall, no serà fins el segle XVIII que el desenvolupament d'aquest reconeixement recíproc es vincula definitivament a la consolidació del propi reconeixement i autopercepció. Seran determinants en aquest sentit les propostes de Giambattista Vico i, especialment, de Johann Gottfried Herder, que es troben en els fonaments de l'obra d'Erich Auerbach, i que faran pensar a Isaiah Berlin en aquesta època com a cruïlla històrica de la diversitat. Vico, en tant que inspirador del que Berlin anomena «pluralisme cultural», segons el qual cada cultura autèntica té una visió i una escala de valors única i pròpia; i Herder que creia apassionadament que cada cultura té una contribució pròpia insubstituïble que realitzar al progrés de l'espècie humana, i que, com recorda el pensador de Riga, no té perquè haver-hi inevitablement cap conflicte entre aquestes aportacions diferents, perquè la seva funció és enriquir l'harmonia universal entre nacions i institucions.⁴⁰ En l'actualitat, amb la perspectiva necessària, malgrat trobar-nos en molts sentits encara immersos en aquests processos, ja podem

40. Vg. Isaiah Berlin, *Vico y Herder. Dos estudios en la historia de las ideas* [*Vico and Herder. Two Studies in the History of Ideas*, 1960], trad. cast. de Carmen González del Tejo, ed. de Henry Hardy, Madrid, Cátedra, 2000 i Isaiah Berlin, *El fuste torcido de la humanidad* [*The Crooked Timber of Humanity* (1992)], trad. cast. de José Manuel Álvarez Florez, Barcelona, Península, 2002; esp. pp. 120 i ss. Vg. també Robert S. Mayo, *Herder and the Beginnings of Comparative Literature*, Chapel Hill, U. North Carolina Press, 1969.